

Аліна Васюренко

Роль Міжнародного військового трибуналу в процесі формування концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили

Стаття присвячена дослідженню історичного процесу формування концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили, а також аналізу ролі Міжнародного військового трибуналу у даному процесі.

The article provides an analysis of the historical development of the concept of individual criminal responsibility for the breach of the international legal prohibition to use force, as well as analysis of the role of the International Military Tribunal in that process.

Застосування збройної сили, розв'язання війн, агресія - це ті феномени, що споконвіку хвилюють міжнародну спільноту. Оскільки механізми міжнародної відповідальності держав за застосування сили та скоєння агресії є недостатньо ефективними, постає питання про необхідність створення ефективного механізму притягнення індивідів, винних у скоєнні найстрашніших злочинів, зокрема порушення міжнародно-правової заборони застосування сили (або агресії), до відповідальності на міжнародному рівні. У контексті подій ХХІ століття та нагальності індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони скоєння агресії, виявляється актуальним дослідити питання історичного формування концепції відповідальності індивіда за злочин агресії.

Питання правомірності застосування збройної сили, ведення агресивної політики з давніх часів привертало увагу вчених. Першими міркування на цю тему висловлювали М. Т. Цицерон, Г. Гроцій, Ш. Монтеск'є, Е. де Ваттель, а починаючи з ХХ століття кількість вчених, занепокоєних темою порушення заборони використання військової сили державами для реалізації зовнішньої політичних цілей, плануванням та реалізацією політики агресивної війни надзвичайно зросла. Серед дослідників зазначеної проблеми - І. Бантекас, Я. Броунлі, А. Камто, Р. Краєр, Л. Мей, С. Саяпін, О. Трікоз, А. Фердросс, С.М. Швებель. Враховуючи вже проведений науковий аналіз у цій галузі, доречним видається ретроспективне дослідження становлення концепції злочину агресії в контексті розвитку міжнародного кримінального права у ХХІ столітті з приділенням окремої уваги ролі Міжнародного військового трибуналу у цьому процесі.

Аналізуючи процес становлення концепції можливості особи відповідати за скоєння злочину агресії на міжнародному рівні, можна сказати, що він почався не так давно, як процес формування інституту відповідальності держав. Це частково пояснюється тим, що за класичним міжнародним правом суб'єктом даної галузі є держава і тільки вона, а не індивід, має міжнародну правоздатність, і, відповідно, лише держава може мати міжнародну деліктоздатність, - тобто нести відповідальність за міжнародним правом [1, с. 283-284].

Проте теорія не завжди збігається з практикою, і не завжди теоретичні концепції відповідають реаліям життя. На жаль, феномену визнання можливості існування індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини у сучасному розумінні передував довгий процес розвитку даного підходу. Проте спорадичні спроби притягнення індивідів до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні все ж мали місце.

Першим подібним випадком може вважатись засудження та страчення за розв'язання несправедливої війни Конрадїна фон Хохенстафена, герцога Швабії, у Неаполі у 1268 році. Пізніше, у 1474 році Петр фон

Хагенбахом був засуджений за злочини «проти законів Бога та людей», включаючи вбивства та зґвалтування [2, pp. 462-466]. Трохи згодом лунали заклики та висувалось багато пропозицій для того, щоб притягнути Короля Британії до відповідальності за «війну проти природних прав всього людства», проте найближчі чотириста років конкретних зрушень в галузі розвитку індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні правопорушення не було [3, pp. 283-284]. Вже у 1870 році було висунуто пропозицію та здійснені деякі кроки по створенню міжнародної кримінальної установи для розгляду жахливих порушень міжнародного права, скоєних у період Франко-Пруської війни. Проте дані ідеї не були реалізовані та втілені в життя, адже уряди Європейських країн виявились недостатньо зацікавленими у даному процесі [4, p. 121]. Вже після завершення Першої світової війни у 1919 році Комісія з відповідальності тих, хто винен у розв'язанні війни та з приведення у виконання покарання за порушення законів і звичаїв війни висунула ідею створити тимчасовий трибунал для притягнення до відповідальності винних у скоєнні злочинів проти законів людства. Однак подібні спроби не призвели до закріплення індивідуальної кримінальної відповідальності на міжнародному рівні.

Отже, практика притягнення осіб, які скоїли міжнародні протиправні діяння до індивідуальної кримінальної відповідальності не була дуже поширеною в минулі часи, а у тих випадках, коли все ж таки визнавалась необхідність такої відповідальності, справа рідко доходила до судового розгляду або до виконання судового рішення. Проте події ХХ століття, і передусім – Друга світова війна, продемонстрували, що деякі порушення норм міжнародного права індивідами ні в якому разі не можуть бути проігноровані.

Ще з самого початку Другої світової війни до Західної Європи дійшла звістка про жахливі звірства, які скоювались німецькими військами та їх союзниками. Союзні держави вели дискусії з приводу того, що після закінчення війни всіх злочинців необхідно буде передати суду та притягти до відповідальності за вчинені правопорушення.

Після завершення Другої світової війни сталась подія, безпрецедентна до того моменту. 8 серпня 1945 року урядами Великої Британії, США, Франції та СРСР було підписано Лондонську угоду, яка утворювала Міжнародний військовий трибунал (далі – МВТ, Трибунал). Було також розроблено Статут Трибуналу, який містився у додатку до Лондонської угоди. Статут поширював юрисдикцію МВТ на розгляд справ «головних воєнних злочинців», а інші особи повинні були передані союзним державам, відповідальним за здійснення адміністративного контролю над окупованою Німеччиною. Усім іншим державам дозволялось переслідувати та притягати до відповідальності військових злочинців на основі принципу територіальної юрисдикції.

Юрисдикція МВТ була визначена у ст. 6 його Статуту, яка проголошувала, що Трибунал заснований для здійснення правосуддя і покарання головних воєнних злочинців європейських країн вісі, має право судити і карати осіб, які, діючи в інтересах європейських країн вісі, індивідуально або як члени організації, здійснили будь-яку з протиправних дій, яка підпадає під юрисдикцію Трибуналу.

Згідно зі ст. 6 Статуту злочинами за змістом Статуту, які тягли за собою індивідуальну відповідальність, визнавались: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Під злочинами проти миру малось на увазі планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або зобов'язань, або участь в загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевикладених дій. Убивства, катування або поневолення тощо цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю визнавались воєнними злочинами. А вбивства, винищування, поневолення, посилення та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою здійснення або в зв'язку з будь-яким злочиним вважались злочинами проти людства та підлягали юрисдикції МВТ незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були здійснені, чи ні [5].

Створення та затвердження таких норм на міжнародно-правовому рівні дійсно знаменувало початок нової віхи у сфері розвитку та формування міжнародного кримінального права. Хоча не можна заперечувати значущість створення МВТ та вагомість його внеску у вдосконалення системи міжнародної індивідуальної кримінальної відповідальності, не можна не враховувати той факт, що деякі юридичні аспекти його створення та функціонування викликають багато питань [6, pp. 26-28].

З моменту створення МВТ було оголошено, що Статут Трибуналу беззаперечно встановлює, що планування або ведення нападницької війни або війни з порушенням міжнародних угод є злочиним, тому немає жодного сенсу доводити факт визнання нападницької війни злочиним до підписання Лондонської угоди. Проте було також зазначено, що із врахуванням важливості та серйозності ситуації, яка склалась після Другої світової війни, Трибунал був готовий заслухати повну аргументацію звинувачення та захисту, та висловити своє ставлення до цього питання [7, pp. 325-349].

Одним з головних аргументів захисту було посилення на факт порушення МВТ принципу міжнародного права *nullum crimen sine lege*, згідно з яким не можна судити за дії, які на момент їх скоєння не вважались

злочинними, адже дійсно, до 1945 року не існувало жодних універсальних норм міжнародного права стосовно притягнення індивідів до відповідальності за скоєння міжнародних злочинів. Проте МВТ відхилив цей аргумент, зазначивши, що якщо застосування збройної сили у міждержавних відносинах визнається протиправним за міжнародними правом, то логічним є висновок, що індивіди, які планують та організують застосування такої сили повинні визнаватись злочинцями та бути притягнені до міжнародної відповідальності. Також було зазначено, що особи, які займали найвищі посади в уряді Німеччини або принаймні декілька з них, повинні були знати про угоди, підписані Німеччиною, які проголошували протиправним розв'язання війни з метою врегулювання міжнародних спорів. Отже, коли вони навмисно розробляли та втілювали в життя план з ведення агресивної війни, вони повинні були розуміти, що діють у супереч з приписами міжнародного права [8, pp. 420-421].

Пояснення Трибуналу виявляється доволі неясним та розпливчатим, адже навіть якщо агресія (або застосування сили) вважалась незаконною до 1939 року, вона повинна у більшій мірі розглядатись як протиправна дія, що передбачає відповідальність держав, а не відповідальність індивідів. Статут Ліги Націй забороняв будь-яке застосування збройної сили для врегулювання міжнародних суперечок, хоча даний міжнародно-правовий документ був більш націлений на відтягування застосування насильства, ніж на його цілковиту заборону [9, p. 62]. А пакт Бріана-Келлога 1928 року підтверджував протиправність розв'язання та ведення війни. Проте, навіть Пакт не передбачав конкретного механізму притягнення держав-порушниць до відповідальності і тим паче не передбачав індивідуальної кримінальної відповідальності лідерів держав.

Також Трибунал намагався провести аналогію між Статутом Ліги Націй та Пактом Бріана-Келлога з одного боку, та Гаазькими конвенціями 1907 року та додатками до них - з іншого. Суть аналогії була в тому, що Гаазькі конвенції, предметом регулювання яких є закони та правила ведення війни, також не містять механізму притягнення до відповідальності, проте за їх порушення національні суди багатьох країн притягають індивідів до відповідальності. Ця теза може слугувати обґрунтуванням існування положень Гаазьких конвенцій як звичаєвого міжнародного права, що може бути застосоване за аналогією, і до положень щодо заборони застосування збройної сили [10, p. 714]. Проте необхідно розуміти, що положення Статуту Ліги Націй та Пакту Бріана-Келлога навряд чи можна розцінювати як звичаєве право, адже на той момент не було достатнього підтвердження практики держав щодо застосування положень цих документів для притягнення індивідів до міжнародної відповідальності.

Проте, не зважаючи на чисельну критику, Міжнародний військовий трибунал функціонував у запланованому графіку та у відповідності з проголошеними цілями [11, p. 66]. Вирок Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі було винесено 30 вересня 1946 року та рішення були оголошені 1 жовтня 1946 року [12, p. 324]¹. Також, наявність критики у сторону діяльності Трибуналу не змінює того факту, що внесок Міжнародного військового трибуналу у розвиток міжнародного права та інституту міжнародної індивідуальної кримінальної відповідальності важко переоцінити. При заснуванні даного міжнародного органу були створені підвалини для подальшої розробки міжнародно-правової нормативної бази, направленої на закріплення поняття міжнародних злочинів, які передбачають настання індивідуальної кримінальної відповідальності. Внесок Трибуналу у формування концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили є надзвичайно великим, адже вперше в історії людства Статут МВТ закріплював на міжнародному рівні поняття злочинів проти миру, серед яких головним є злочин агресії. Вперше у світовій історії було сформульовано перелік дій, скоєння яких не просто підтверджує факт порушення державою своїх міжнародних зобов'язань, а який передбачає саме індивідуальну відповідальність людей, які їх скоїли [13, pp. 178-183].

Вироблене МВТ визначення злочину агресії, а саме планування, підготовка, розв'язання, ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або зобов'язань, або участь в загальному плані та змові, спрямованих на здійснення будь-якого з вищевикладених дій було визнане всією міжнародною спільнотою та дозволило притягнути індивідів, які винних у розв'язуванні Другої світової війни, до відповідальності. Підтвердженням загальної світової визнання згаданих норм Статуту МВТ стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 1946 році Резолюції 95 (I), якою вона підтвердила принципи міжнародного права, визнані Статутом Трибуналу та втілені ним судові рішення.

Визначення та склад злочину агресії, сформульовані під час діяльності МВТ, використовувались під час всього процесу подальшого становлення концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили. Так, зазначені положення були використані під час розробки проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, резолюції Генеральної Асамблеї

¹ З 22 засуджених – обвинуваченого Бормана не знайшли, в той час, як Герінг покінчив життя самогубством перед тим, як вирок було оголошено, а трьох обвинувачених було виправдано. Решту було засуджено за один чи більше злочинів, викладених у ст. 6 Статуту МВТ. Дванадцять обвинувачених було засуджено до смертної кари, в той час як семеро було засуджено до ув'язнення на строки в межах від 10 років до довічного позбавлення волі (трьох було фактично засуджено на все життя).

Організації Об'єднаних Націй, при розробці Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Конференції з перегляду положень Римського статуту. Таким чином, внесок Міжнародного військового трибуналу в даний процес є надзвичайно важливим, адже створення Трибуналу та його діяльність стали відправним моментом для формування концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили.

1. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов./ Лукашук И.И. - Изд. 3-е, перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - 415 с.
2. Schwarzenberger G. International Law As Applied by Courts and Tribunals / Schwarzenberger G. - London: Steven. - 1968. - P. 462-466.
3. Paust J.J. Aggression against Authority: The Crime of Oppression, Politicide and Other Crimes Against Human Rights / Paust J.J. - Case Western Reserve journal of International Law. - 1986. - P.283-284.
4. Boissier P. From Solferino to Tsushima: History of the International Committee of the Red Cross / Boissier P. - Geneva: Henri Dunant Institute - vol.1. - 1985. - 391 p.
5. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси - 08 августа 1945 г. Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201
6. Finch G. The Nuremberg Trial and International Law / Finch G. - American journal of International Law. - 1947. - P. 26-28.
7. Bantekas I. International criminal law. Second edition. / Bantekas I. - Cavendish Publishing Limited. - Great Britain, 2003. - P. 325-349.
8. Brand G. The War Crimes Trials and the Laws of War / Brand G. - British Yearbook of International law. - P. 420-421.
9. Brownlie I. International Law and the Use of Force by States / Brownlie I. - Oxford: Oxford University Press. - 1963. - P. 62-70.
10. Martens G. F. Nouveau Recueil General de Traités et Autres Actes Relatifs Aux Rapports de Droit International / Martens G. F. - Biblio Bazaar. - 2010. - p. 714.
11. Wright Q. The Law of the Nuremberg Trial / Wright Q. - American Journal of International law. - 1947. - P. 58- 66.
12. Glueck S. The Nuremberg Trial and Aggressive War / Glueck S. - Harvard Law Review. - 1946. - 396 p.
13. Schwelb E. Crimes against Humanity / Schwelb E. - British Yearbook of International law. - 1946. - P. 178-183.

Summary

The article deals with the historical process of the development of the concept of individual criminal responsibility for the breach of the international legal prohibition to use force.

In the article author analyses first historical instances when the question of the possibility of individual to be liable under international law was brought up. Specific attention is paid to the events which took place after the Second World War. In particular, to the process of the establishment of International Military Tribunal. The article contains the analysis of the drafting of the Charter of the International Military Tribunal. In this regard, the process of drafting of the elements of the crimes under the Charter of the International Military Tribunal is considered. Author also outlines the criticism which was brought with regard to the development of the elements of the crimes under jurisdiction of the International Military Tribunal and respective arguments used by the International Military Tribunal to substantiate the legitimacy of its establishment.

Finally, the author analyses the influence of the establishment of International Military Tribunal on the further process of the development of the concept of individual criminal responsibility for the breach of the international legal prohibition to use force.